

Veljet vai veljet ja sisaret?

Inklusiivisten raamatunkäännösten haasteet ja mahdollisuudet

”Uusi testamentti on käännetty uusiksi, ja yksi syy on sukupuolineutraalius” otsikoi *Helsingin Sanomat* uutta, siinä vaiheessa vielä julkaisematonta, Uuden testamentin suomennosta koskevan uutisensa.¹ Kohu oli valmis. Moni tulkitsi uuden käännöksen olevan lähtökohdiltaan ideologisesti väritynyt. Käännöksen tekijät ja taustayhteisö, Suomen Piipiaaseura, ovat pyrkineet torjumaan käsityksen. Esimerkiksi ohjausryhmän jäsen, TT Anni Pesonen, toteaa käännöseriaatteista:

Tämä on ensimmäinen käännös, joka yrittää olla ns. inklusiivinen. Se ei tarkoita sukupuolineutraaliutta. UT2020:ssa maskuliinimuotoiset puhuttelut on käännetty usein viittaamaan molempiin sukupuoliin, kuten veljet ja sisaret. Vaikka alkutekstissä puhutaan veljistä, kuulijoissa oli monissa tilanteissa paljon naisia. Naisten asema tulee näkymään käännöksessä totuudenmukaisempana.²

Tässä artikkelissa tarkastelen, mitä inklusiivisella kielellä tarkoitetaan raamatunkäännösten yhteydessä ja miten inklusiivisuus suhteutuu sukupuolineutraaliin kieleen. Tuon esiin sekä Raamatun inklusiivista kääntämistä puoltavia

että vastustavia argumentteja ja otan esimerkkejä tuoreesta UT2020-käännöksestä. Johtopäätökseni on, että uusi käännös on inklusiivisuudessaan varsin varovainen. Muiden inklusiivisten käännösten tavoin se joutuu hakemaan tasapainoa toisaalta tekstien historiallisen kontekstin välittämisen, toisaalta nykyaikaan kuuluvan inklusiivisuuden ihanteen välillä. Väitän myös, että mikään käännös ei ole neutraali suhteessa sukupuoleen vaan jokainen käännös heijastaa jonkinlaista käsitystä sukupuolesta – joko tietoisesti tai tiedostamatta.

Lähden liikkeelle määrittelemällä käyttämäni terminologiaa ja hahmottelemalla eri tapoja ymmärtää käännöksen inklusiivisuus. Tämän jälkeen käyn lyhyesti läpi inklusiivisten raamatunkäännösten vaiheita erityisesti englannin- ja saksankielisillä kielialueilla sekä niiden synnyttämiä reaktioita. Lopuksi pohdin inklusiivisiin käännöksiin liittyviä mahdollisuuksia ja haasteita ottamalla lähempään tarkasteluun tapausesimerkkejä UT2020-suomennoksesta.

1 Majander 2020.

2 <https://raamattu.fi/julkaisu/ut2020-tekijat> (luettu 24.11.2020).

INKLUSIIVISUUS:
SUKUPOULINEUTRAALIA,
SUKUPOULITIEOTOISTA VAI
SUKUPOULITÄSMÄLLISTÄ KIELTÄ

Inklusiivinen tarkoittaa sanamukaisesti ”sisäänsä sulkevaa”. Keskustelu sukupuolittuneesta ja syrjivästä kielenkäytöstä alkoi Yhdysvalloissa kansalaisyhteisö- ja naisliikkeen myötä 1960-luvulla ja levisi nopeasti myös muuhun maailmaan. Euroopan Neuvosto suositti jäsenmailleen vuonna 1990 seksistisen kielen karsimista.³ Myös monet kirkot alkoivat vahvistaa yhteisöllisyyttä luomalla aktiivisesti inklusiivista kieltä, joka sulkee sisäänsä kaikki läsnäolijat. Aluksi huomio kiinnittyi juuri sukupuoleen: jos ihmisistä puhuttaessa käytetään vain miehiin viittavia pronomineja, jäävät muut kuin miehet tästä puheesta ulkopuoliksi. Inklusiivisuuden ihanne ja vaatimus on sittemmin laajentunut koskemaan myös etnisyyttä, ihonväriä, seksuaalista suuntautumista, ikää, vammaa ja niin edelleen. Raamatunkäännösten yhteydessä inklusiivisuus rajataan kuitenkin usein koskemaan vain sukupuolta, jolloin käytetään termejä ”gender inclusive language”, ”genderinklusive (tai gendergerechte) Sprache” ja ”könsinkluderande språk”.

Suomea pidetään lähtökohtaisesti inklusiivisena kielenä, koska siitä puuttuu monille indoeurooppalaisille kielille ominainen kieliopillinen sukupuoli. Näennäisestä sukupuolineutraaliudesta huolimatta myös suomessa esiintyy kielellistä epätasa-arvoa, esimerkiksi ammattinimikkeissä (lentoemäntä, kirkkoherra), sukupuolten epäsymmetriassa (pappi – naispappi) tai yleistävän maskuliinin käyttämisessä (jokamiehen oikeudet).⁴ Mitä tärkeämmäksi sukupuolten tasa-arvo ja tasa-arvoinen päätöksenteko on suomalaisessa yhteiskunnassa tullut, sitä enemmän on alettu kiinnittää huomiota myös kielen tasa-arvoisuuteen. Suomen kielen lautakunta antoikin suosituksen su-

kupulineutraalin kielenkäytön edistämiseksi vuonna 2007, ja keskustelua käydään nyt myös Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa.⁵ Inklusiivisen kielen tärkeyttä ovat painottaneet myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt.⁶

Vaikka inklusiivisuus toteutuu usein sukupuolineutraalina kielenkäyttönä, on termit syyt erottaa toisistaan. Sukupulineutraalius, tarpeettoman sukupuolittuneen kielen välttäminen, on vain yksi tapa edistää inklusiivisuutta ja kielellistä tasa-arvoa. Koska todellisuus ei aina ole sukupuolineutraalia, on sukupuolen mainitseminen usein oleellista, myös tasa-arvon kannalta. Siksi sukupuolineutraaliuden sijaan monesti olennaisempaa on sukupuoli-sensitiivisyys eli sukupuolitietoisuus. Se tarkoittaa (kaikkien) sukupuolten huomioimista, niihin liittyvien käsitysten tunnistamista ja kriittistä arvioimista sekä sen pohtimista, onko sukupuolen esiintuominen perusteltua ja tarpeellista vai ei.⁷

Tässä artikkelissa ymmärrän inklusiivisen kielen yläkäsitteeksi, joka sulkee sisäänsä erilaisia käytäntöjä, kuten sukupuolineutraalin ja sukupuolitietoisuuden kielenkäytön. Raamatun kääntämisen yhteydessä käytetään usein myös termiä sukupuolitäsmällinen (gender accurate, könskorrekt).⁸ Tällä tarkoitetaan naisten tuomista näkyviksi siellä, missä maskuliininen kielenkäyttö on tehnyt heistä näkymättömiä. Kuten muissakin sellaisissa indoeurooppalaisissa kielissä, joissa on käytössä kieliopillinen sukupuoli, myös kreikassa ihmisjoukkoon viitataan maskuliinisin termein, mikäli mukana on yksikin mies. Esimerkiksi Roomalaiskirjeen 16. luvussa Paavali tervehtii nimeltä noin kolmeakymmentä Rooman kristittyä, joista kolmasosa on naisia.⁹ Kuitenkin hän puhuttelee seurakuntaa ”veljiksi” (ἀδελφοί; ks. esim. Room. 1:13). Sanan kääntäminen ”veljiksi ja sisariksi” vaikuttaa siis kirjeen kokonaiskontekstin valossa perustellulta ja täsmällisem-

mältä kuin pelkkä ”veljet”, sillä se muistuttaa, että kirjeen vastaanottajien joukossa oli myös naisia.¹⁰ Yksi Paavalin mainitsema nainen on Foibe (Room. 16:1), jota hän kutsuu arvonimellä δίακοβοϛ. Nimitys on perinteisesti käännetty ”palvelijaksi”, mutta parempi vaihtoehto voisi olla esimerkiksi ”valtuutettu” tai ”edustaja”.¹¹ Ottamatta sen enempää kantaa sanan käännökseen on huomionarvoista, että naisesta käytetään maskuliinimuotoista sanaa – feminiininen variantti διακόνισσα alkaa esiintyä vasta aikaisintaan 300-luvulta peräisin olevissa lähteissä.¹² Kun Paavali toisaalla tervehtii Filipin seurakunnan ”kaitsijoita ja palvelijoita” (ἐπισκόποις καὶ διακόνοις; Fil. 1:1) on aivan mahdollista, että maskuliinisista muodoista huolimatta kummassakin joukossa on ollut myös naisia.

Raamatun tekstit ovat syntyneet androsentrisessä maailmassa, jossa ihmisiin viitataan maskuliinisin termein silloinkin, kun teksti vaikuttaa puhuvan kaikista ihmisistä. Sukupuolittietoisuus raamatunkäännöksissä tarkoittaa myös muiden kuin miesten huomioimista. Usein kysymys on maskuliinipronomineista, mikä suomalaisissa käännöksissä ei tule näkyviin. Kun Jeesus opettaa, ”jos joku tahtoo kulkea minun jäljessäni, hän kieltäköön itsensä, ottakoon ristinsä ja seuratkoon minua” (Mark. 8:34), ei suomalaisen käännöksen lukija voi päätellä, että kreikassa käytetään maskuliinisiä muotoja εαυτόν ja αὐτοῦ. Sukupuolittietoisessa englanninkielisessä käännöksessä täytyy sen sijaan käyttää jotain kiertoilmaisua, esimerkiksi muuttaa lause monikkoon tai yksikön toiseen persoonaan.¹³ Saksaksi tilanne on vielä haasta-

lautakunnan_suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistaminen (luettu 24.11.2020). Laajalevikkisistä sanomalehdistä *Aamulehti* ilmoitti 17.9.2017 käyttävänsä jatkossa sukupuolineutraaleja tehtävä- ja ammattinimikkeitä. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokoukselle tehtiin elokuussa 2020 edustaja-aloite sukupuolineutraaleihin ilmaisuihin ja nimikkeisiin siirtymisestä. Aloitteen perusteella kirkkohallituksen tehtäväksi annettiin valmistella yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen virkanimikkeistön käytön edistämistä kirkossa.

- 6 Ks. esim. <https://kehraaja.com/opas-sateenkaarisanaastoon/> (luettu 24.11.2020). Sivusto määrittelee inklusiivisen kielen seuraavasti: ”Inklusiivisella kielellä tarkoitetaan sellaisia sanavalintoja ja muotoiluja, joilla pyritään välttämään tekemään yleistyksiä, jotka saattavat olla loukkaavia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville. Esimerkki inklusiivisesta kielestä on vanhempien käyttö isän ja äidin sijaan, joka sisällyttää vanhemmuudesta käytävään keskusteluun myös ne sateenkaariperheet, joissa on kaksi isää, kaksi äitiä, useampi vanhempi tai jotain muuta vanhemmusermiä (sic!) käyttävät vanhemmat.”
- 7 <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-edistaminen/sukupuolittietoinen-viestinta#neutraali%20vai%20tietoinen> (luettu 24.11.2020).
- 8 Vrt. Nässelqvist (2016), joka jakaa inklusiivisen kielen kolmeen eri lajiin: könskorrekt (”sukupuolikorrekti”), könsnedtonat (”sukupuolen vaimentava”) ja radikaali (”radikaali”) språk.
- 9 Näitä ovat Foibe, Prisca, Maria, Junia, Tryfaina, Tryfosa, Persis, Rufuksen äiti, Julia ja Nereuksen sisar. Junian sukupuolesta ks. Epp 2005.
- 10 Vrt. Kraemer & Eyl 2015, 299.
- 11 Collins 2002, 73–77.
- 12 Lehtipuu 2014, 196–197.
- 13 Esim. *New Revised Standard Version* (NRSV) käyttää monikkoa: ”If any want to become my followers, let them deny themselves and take up their cross and follow me.” *Contemporary English Version* (CEV) puolestaan käyttää toista persoona: ”If any of you want to be my followers, you must forget about yourself. You must take up your cross and follow me.” Vrt. Nässelqvist 2016, 182–188. Tämä identifioi kahdeksan eri tapaa, joilla englanninkielisissä käännöksissä on korvattu yleistävät maskuliinimuodot.

3 Council of Europe 1991.

4 Vrt. Engelberg 2018.

5 https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_

vampi, koska substantiiveilla on kieliopillinen suku, jota myös adjektiivit ja partisiipit seuraavat.¹⁴

Sukupuolittunut puhe ei Raamatussa kuitenkaan rajoitu pelkkään muoto-oppiin. Esimerkiksi tulkitessaan Mooseksen lakia Jeesus sanoo: ”jokainen, joka katsoo naista niin, että alkaa himoita häntä, on sydämessään jo tehnyt aviorikoksen hänen kanssaan” (Matt. 5:28). Vaikka himon kohteeksi esitetään nainen ja himoitsijaan viitataan maskuliinisoin sanoin (πᾶς ὁ βλέπων), on tuskin luultavaa, että Jeesuksen opetus on tarkoitettu rajattavaksi tällä tavoin. Yhtä hyvin Mooseksen lain rikkoja voi olla nainen, joka himoitsee miestä, ja arvatenkin näin kohtaa yleisesti tulkitaan.¹⁵ Sukupuolisenä tunnusmerkki olisi mahdollista toteuttaa myös käännöksen tasolla ja puhua esimerkiksi ”toisen puolisoista” – onhan Mooseksen laisakin kyse aviorikoksesta, ei mistä tahansa himosta. Kuitenkaan yhdessäkään tätä artikkelia varten tarkastelemassani englannin-, saksan-, ruotsin- tai suomenkielisessä käännöksessä ei himon kohteen sukupuolta ole häivytetty, vaan ne kaikki puhuvat naiseen kohdistuvasta himosta.

Raamatunkäännös voi olla myös sukupuolineutraali. Tällöin periaatteena on vähentää sukupuoleen viittaavaa kieltä esimerkiksi niin, ettei henkilön sukupuolta mainita, mikäli sukupuoli ei ole merkityksellinen.¹⁶ Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että käännöksissä vähennetään maskuliinista kieltä kutsumalla miespuolisia ihmisiä sukupuolineutraalilla tavalla. Tällaisessa käännösratkaisussa kyse ei ole siitä, etteikö tekstissä esiintyvien ihmisten sukupuoli olisi tiedossa, vaan siitä, onko sukupuolella kertomuksen kannalta väliä. Taustajatuksena on se, että yleisen kielenkäytön muuttuessa yhä sukupuolineutraalimmaksi sukupuolispesifit sanat korostuvat, jolloin sukupuoli saa enemmän painoarvoa kuin on tarkoitus. Esimerkiksi monissa parantamiskertomuk-

sisissa parantamisen kohteen sukupuoli tulee ilmi vähintään siihen liitetystä partisiipeista. Näin on vaikkapa evankeliumikertomuksessa halvaantuneen parantamisesta (Mark. 2:1–12 ja rinnakkaiskohdat), jossa halvaantuneesta käytetään maskuliinin akkusatiivimuotoa (παραλυτικόν). Hänet tuo Jeesuksen luo neljä kantajaa, joiden sukupuolta ei aluksi mainita (αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων, sananmukaisesti ”neljän kantamana”) mutta kertomusyhteydessä heistä käytetyt partisiipit ovat maskuliineja. Vuodesta 1938 alkaen kantajat onkin suomalaisissa käännöksissä eksplisiittisesti kuvattu miehiksi, esimerkiksi vuoden 1992 suomenoksessa todetaan, että ”Hänen luokseen oltiin tuomassa halvaantunutta. Sairasta kantamassa oli neljä miestä.”¹⁷

Onko kantajien sukupuoli merkityksellinen – tai voisiko ajatella, että heidän joukossaan olisi voinut olla naisia? Inklusiivisuuden näkökulmasta sukupuolen häivyttäminen vahvistaa ei-miespuolisen lukijan mahdollisuutta identifioitua kantajien tai parannetun osaan. Toisaalta tällaisen sukupuolineutraalin kääntämisen vaikeutena on se, kuka päättää, milloin sukupuoli on kertomuksessa olennaista, milloin ei. Esimerkiksi kertomuksessa kanaanilaisesta naisesta, joka pyytää Jeesusta parantamaan sairaan tyttärensä (Matt. 15:21–28), vanhemman sukupuoli kuten hänen etninen taustansakin nostetaan yleensä tulkinnoissa keskeiseen asemaan. Toisinaan evankeliumien opetuksissa esiintyy sekä mies- että naishahmoja, ikään kuin toisensa täydentävinä pareina, jolloin sukupuolieron häivyttäminen ei ole mielekästä. Esimerkiksi Jeesuksen lopunajallisessa puheessa tulevat esiin sekä miesten että naisten tyypilliset työt: ”kaksi miestä on pellolla: toinen otetaan, toinen jätetään” ja ”kaksi naista on jauhamassa viljaa: toinen otetaan, toinen jätetään” (Matt. 24:40–41).¹⁸ Vastaavasti vertauksen mies, joka kadottaa yhden sadasta lampaastaan

ja etsii kunnes löytää sen, saa parikseen naisen, joka etsii ja löytää kadonneen rahan (Luuk. 15:1–10). Kokeellisten tutkimusten mukaan itsessään neutraalit sanat kuten ”hän” tai ”ihminen” mielletään useammin tarkoittavan miestä kuin naista.¹⁹ Näin ollen liiallinen sukupuoli-neutraalius saa helposti aikaan sen, että naiset muuttuvat jälleen näkymättömiksi.

Sukupuolitäsmällinen, sukupuolitietoinen ja sukupuolineutraali eivät ole selkeärajoisia tai toisensa poissulkevia käsitteitä. Sukupuolitietoisuus voi raamatunkäännöksissä ilmetä sekä naisten eksplisiittisenä mainintana (sukupuolitäsmällinen käännös) että sukupuolen häivyttämisenä (sukupuolineutraali käännös). Sukupuolitietoisuus ei aina ole inklusiivista, sillä käännöksessä voidaan tietoisesti käyttää myös eksklusiivista, vain yhtä sukupuolta koskevaa kieltä. Inklusiivisissa raamatunkäännöksissä on eri strategioita käytetty vaihtelevasti.

Inklusiivisen kielen käyttö rajoittuu yleensä ihmisviittauksiin. Eräät käännökset ulottavat inklusiivisen kielen koskemaan myös Jumalaa. Tällöin kyse on paitsi siitä, että Jumalasta ei käytetä maskuliinisia pronomineja (ja adjektiiveja / partisiippimuotoja), myös siitä, että Jumalasta puhuttaessa vältetään maskuliinisuuteen viittaavia termejä kuten Herra ja Isä (tai Poika). Näin pitkälle inklusiivinen kieli on kuitenkin viety vain ani harvassa käännöksessä. Seuraavaksi tarkastelenkin lyhyesti erilaisia muilla kuin suomenkielellä laadittuja inklusiivisia raamatunkäännöksiä ja niiden aiheuttamia reaktioita.

INKLUSIIVISIA KÄÄNNÖKSIÄ JA REAKTIOITA NIIHIN

Ilmiönä inklusiivinen kielenkäyttö ei sinällään ole uusi raamatunkäännöksissä. Sitä esiintyy jo varhaisimmassa tuntemassamme Vanhan testamentin käännöksessä, kreikankielisessä Septuagintassa, jossa toisinaan heprean sana

banim, ”pojat,” korvataan kreikan sanalla τέκνα, ”lapset” (esim. Hoos. 2:6).²⁰ Vastaavasti Septuagintan lause ”Minä olen oleva hänelle isä, ja hän on oleva minulle poika” (εἷς υἱός; 2. Sam. 7:14) löytyy Paavalin siteeraamana muodossa ”olen oleva teidän Isänne, ja te olette minun poikiani ja tyttäriäni (εἷς υἱὸς καὶ θυγατέρας; 2. Kor. 6:18). Kreikan sana υἱοί, ”pojat” on puolestaan useissa Uuden testamentin kohdissa kääntynyt ”lapsiksi” jo Lutherilla (1522) ja varhaisimmat ruotsin- ja suomenkieliset Uuden testamentin käännökset ovat seuranneet tätä

-
- 14 Ks. Schwienhorst-Schönberger 2007, 50–51; Janssen & Köhler 2014, 357–358.
 - 15 Vastaavanlainen esimerkki on dekalogin kymmenes käsky, joka sananmukaisesti kieltää ”Älä tavoittele toisen vaimoa” (2. Moos. 20:17; 5. Moos. 5:21). Kuitenkin Suomen evankelisluterilaisen kirkon Katekismuksessa käsky kuuluu: ”Älä tavoittele toisen puolisoa.” <http://katekismus.fi/10kaskya/10kaskya.html> (luettu 10.3.2021).
 - 16 Tätä periaatetta noudattavat yllä mainitut inklusiiviset käännökset NRSV ja CEV. Ks. Bruce M. Metzgerin esipuhe NRSV-käännökseen <http://www.nccusa.org/newbtu/reader.html> (luettu 29.12.2020).
 - 17 Mielenkiintoista kyllä, varhaisemmissa suomenoksissa on käytetty sukupuolineutraalia ilmausta: ”Ja hänen tykönsä tulivat, jotka toivat yhtä halvattua, joka neljältä kannettiin.” Biblia 1776, vastaavasti jo Agricola 1548 ja *Coco Pyhä Raamattu* 1648. Vrt. esim. NRSV ja CEV, jotka ovat kyllä häivyttäneet kantajien sukupuolen mutta viittaavat parannettuun miehenä. Toisin saksalainen *Bibel in gerechter Sprache*: ”Da schleppten vier Leute eine gelähmte Person herbei.”
 - 18 Kreikankielisessä alkutekstissä ei käytetä sana ”mies” ja ”nainen” vaan sukupuoliero tulee esiin lukusanojen ja naisista käytetyn partisiippin sukupuolittuneissa muodoissa.
 - 19 Engelberg 2018, 38–41.
 - 20 Valtaosaltaan heprean *banim* käännetään kuitenkin kreikan sanalla υἱοί.

ratkaisua (1526, 1548).²¹ Kaikissa tapauksissa kyse on maskuliinisen termin ymmärtämisestä intuitiivisesti koskemaan naisia.

Tietoisesti inklusiivista kieltä on alettu käyttää englanninkielisissä käännöksissä 1980-luvulta alkaen. Taustalla vaikuttavat muutokset sekä käännösperiaatteissa, joissa on alettu painottaa funktionaalista vastaavuutta sanastollisen sijaan, että ennen kaikkea kohdekielessä.²² Siinä missä yleistävän man-sanana ymmärrettiin aikaisemmin koskevan kaikkia ihmisiä, on kielen sukupuolisensitiivisyys kasvanut, ja sana on muuttunut sukupuolispesifiksi. Englantilaisissa käännöksissä on perinteisesti käytetty sanoja ”mankind” ja ”man” myös kreikan ἄνθρωπος-sanana vastineena, minkä johdosta käännöksestä on kielitajun muuttuessa tullut vielä mieskeskeisempi kuin alkuteksti. Niinpä siinä missä suomenkielisessä käännöksessä sanotaan, että ”ihminen (ἄνθρωπος) tulee vanhurskaaksi, kun hän uskoo” (Room. 3:28), kääntää *King James Version*: ”a man is justified by faith.”

Inklusiiviset käännökset syntyivät korjaamaan tätä vinoumaa, jonka katsottiin rajoittavan ja hämärtävän tekstin alkuperäistä merkitystä. Lähtökohtana toimivat jumalanpalveluselämän tarpeet. Vuosina 1983–1985 yhdysvaltalaisen protestanttien, anglikaanisten ja ortodoksisten kirkkojen yhteistyöelin the National Council of Churches julkaisi evankeliumikirjan, jossa kirkkovuoden saarnatekstit oli käännetty uudelleen. Tämä *Inclusive Language Lectionary* oli lähtökohdiltaan varsin radikaali, sillä se pyrki välttämään maskuliinisia termejä paitsi ihmisistä, myös Kristuksesta ja Jumalasta.²³

Evankeliumikirja sai vastaanottajasta riippuen sekä innostunutta että kriittistä palautetta. Kritiikki koski erityisesti liian äärimmäiseksi miellettyä Jumala-puhetta. Sen sijaan ihmisistä puhuttaessa inklusiivisuus hyväksyttiin laajalti,

niin että valtaosa 1980–1990-luvuilla tehdystä englanninkielisistä raamatunkäännöksistä käyttää ainakin jossain määrin inklusiivista kieltä.²⁴ Varsinainen kohu syntyi kuitenkin, kun inklusiivisuutta sovellettiin evankelikaalien suosimaan *New International Version*-käännökseen (NIV) vuonna 1996.²⁵ Yhdysvaltalainen konservatiivinen kristillinen media väitti sen olevan feministinen juoni evankelikaalisten kristittyjen viettelemiseksi.²⁶ Seurasi laajoja protesteja, joiden seurauksena alun perin Isossa-Britanniassa julkaistu käännös päätettiin olla julkaisematta Yhdysvalloissa. Myöhemmät NIV-versiot (viimeisin vuodelta 2011) ovat rajoittaneet inklusiivisen kielen käytön minimiin. Aivan päinvastainen esimerkki on katolisen Priests for Equality -järjestön julkaisema *Inclusive Bible* vuodelta 2007. Siinä Jumalasta ei puhuta Isänä vaan esimerkiksi nimellä ”Loving God”, Jeesus ei ole Poika vaan ”God’s Own” tai ”Only Begotten One”, ”Herran” sijasta käytetään nimitystä Korkein (”Most High”) ja Pyhään Henkeen viitataan feminiinipronominilla ”she”.

Saksalaisella kielialueella inklusiivista raamatunkäännöstä saatiin odottaa aina vuoteen 2006, jolloin ilmestyi *Bibel in gerechter Sprache* (”Raamattu oikeudenmukaisella kielellä”). Myös tämän käännöksen lähtökohdat ovat jumalanpalveluselämässä: ensimmäiset inklusiivista kieltä käyttävät raamatuntekstit tehtiin vuoden 1987 evankelisia kirkkopäiviä varten.²⁷ Tekijöiden mukaan käännöksen nimi viittaa pyrkimykseen tehdä täyttä oikeutta alkutekstille: pitäytyessään liian kirjaimelliseen käännökseen kuten maskuliinisiin muotoihin vanhat käännökset eivät ole kyenneet tuomaan esiin alkukielen koko potentiaalia.²⁸ Oikeudenmukaisuuden vaatimus koskee myös sosiaalista oikeudenmukaisuutta, jota perustellaan uusimmalla sosiaalishistoriallisella tutkimuksella ja joka sulkee sisäänsä paitsi naiset, myös

suhtautumisen esimerkiksi juutalaiseen. Ihmistä puhuttaessa käännös käyttää maskuliinimuotojen rinnalla feminiinimuotoja, mutta inklusiivisuus koskee myös jumalapuhetta. Kääntäjien mukaan niin κύριος (”Herra”) kuin πατήρ (”Isä”) ovat Jumalan nimityksinä ongelmallisia, sillä samoja sanoja käytetään myös maallisista isännistä ja isistä.²⁹ Näiden sijaan käytetään esimerkiksi sanaa Gott, johon viitataan maskuliinipronomineilla, tai käytetään feminiinisiä sanoja die Ewige (”Ikuinen”), die Heilige (”Pyhä”) ja die Lebendige (”Elävä”).³⁰ Tällä käytännöllä halutaan muistuttaa, ettei Jumalalla ole sukupuolta, vaikka hänestä voidaan käyttää niin maskuliinisia kuin feminiinisiä kuvia. Käännös on kohdannut melkoisen julkisen teilausten. Sitä on kritisoitu niin historiallisista, teologisista kuin kielellisistä lähtökohdista käsin,³¹ ja esimerkiksi Saksan evankelisten kirkkojen neuvosto (Rat der Evangelischen Kirche in Deutschland, EKD) on kieltänyt käännöksen käytön jumalanpalveluksissaan.³²

Suomalaisesta näkökulmasta on kiinnostavaa myös tarkastella muilla kotimaisilla kielillä tehtyjä käännöksiä. Uusin ruotsikielinen käännös, vuonna 2000 ilmestynyt *Bibel2000*, on inklusiivisuuden näkökulmasta hämmästyttävän perinteinen. Osin tämä selittyy sillä, että Uuden testamentin ruotsinno valmistui jo vuonna 1981, jolloin inklusiivisesta kielestä ei vielä juuri puhuttu.³³ Tästä huolimatta on erikoista, että esimerkiksi autuaaksijulistuksessa rauhantekijöistä sanotaan kirjaimellisesti ”de skall kallas Guds söner” (αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται; Matt. 5:9), vaikka aiemmat ruotsinnokset 1500-luvulta alkaen ovat tässä kohdassa puhuneet ”Jumalan lapsista.” Ruotsin raamattuseura (Svenska Bibelsällskapet) on vuonna 2015 julkaissut Galatalaiskirjeestä ja osasta Luukkaan evankeliumia koekäännöksen, jonka periaatteisiin kuuluu myös inklusiivinen kielenkäyttö.³⁴ Hanke ei toistaiseksi ole

saanut jatkoa. Uusin saamenkielinen käännös on pohjoissaamelainen *Biibbal* vuodelta 2019.

-
- 21 Vrt. esim. Room. 8:14. ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ θεοῦ εἰσιν; *Lutherbibel*: ”Denn welche der Geist Gottes treibt, die sind Gottes Kinder”; *Gustav Vasas Bibel*: ” – – Guds barn”; Agricolan UT: ” – – Jumalan lapset.” *King James Version* kääntää kuitenkin: ”For as many as are led by the Spirit of God, they are the sons of God.” Toinen kuvaava esimerkki löytyy jakeesta Hepr. 11:23, jossa kerrotaan sanamukaisesti, kuinka ”isät” (ὅτι τῶν πατέρων αὐτοῦ) pitivät Moosesta piilossa kolme kuukautta tämän syntymän jälkeen, mutta käytännössä kaikki käännökset puhuvat ”vanhemmista”, mikä Exoduksen kertomuksen valossa onkin luontevaa.
- 22 Nässelqvist 2016, 173–177.
- 23 Ivarsson 1999, 27–28; Janssen & Köhler 2014, 340–341.
- 24 Näitä ovat mm. *New Jerusalem Bible* (1985), *New Century Version* (1987), *New Revised Standard Version* (1990), *Good News Bible* (1992), *Contemporary English Version* (1995), *God’s Word* (1995) ja *New Living Translation* (1996).
- 25 Kyseinen versio tunnetaan nimellä *The New International Version Inclusive Language Edition* (NIVI).
- 26 ”Feminist seduction of the evangelical church”; vrt. Perry 2020, 74.
- 27 Janssen & Köhler 2014, 345–353.
- 28 Vrt. Schwienhorst-Schönberger 2007, 49; Janssen & Köhler 2014, 347.
- 29 Kuhlmann 2007, 381–383.
- 30 Vanhan testamentin teksteissä Jumalan nimenä käytetään enimmäkseen muotoa *Adonaj*. Vaikka myös sen merkitys on Herra(ni), se poikkeaa esimerkiksi kreikan sanasta κύριος siinä, että se viittaa aina Jumalaan, ei koskaan ihmisiin. Painetussa tekstissä kaikki Jumalaa koskevat termit on erotettu muusta tekstistä merkitsemällä ne harmaalla pohjalla. Ks. Kuhlmann 2007, 381.
- 31 Kriittisiä puheenvuoroja on koottuna esim. teoksessa Gössmann, Moltmann-Wendel & Schüngel-Straumann 2007.
- 32 Körtner 2007, 247–248.
- 33 Vuoden 1981 käännöstä inklusiivisuuden näkökulmasta analysoi Ivarsson 1999.
- 34 Nässelqvist 2017, 12–14.

Se puhuu ”Jumalan poikien” sijaan Jumalan lapsista (Ipmila mánnán), mutta ei käytä muuten lainkaan inklusiivista kieltä. Esimerkiksi ἀδελφοί on käännetty aina ”veljiksi” (vieljat), ei koskaan veljiksi ja sisariksi.³⁵

MIKSI INKLUSIIVISIA KÄÄNNÖKSIÄ PUOLUSTETAAN JA VASTUSTETAAN?

Kieli ei vain kuvaa vaan myös luo todellisuutta. Tämä on keskeisin inklusiivista kieltä raamatunkäännöksissä puolustava argumentti. Androsentrinen kieli tekee miehestä ihmisyiden normin, mikä heijastuu monin tavoin kulttuurisissa rakenteissa. Raamatun tekstien kohdalla se on merkinnyt naisten huomiotta jättämistä ja unohtamista.³⁶ Jeesuksen seuraajien joukossa ja varhaiskristillisissä yhteisöissä oli myös naisia, joten heidän tekemisensä näkyviksi inklusiivista kieltä käyttämällä vastaa historiallista todellisuutta: naisia ei lisätä tekstiin vaan heidät palautetaan sinne.³⁷ Teologisesta näkökulmasta naisilla on oikeus saada kuulla, että he kuuluvat yhtä lailla joukkoon kuin miehetkin. Uusia käännöksiä tarvitaan, sillä vanhan käännöksen merkitys ei säily muuttumattomana, kun kieli ja ihmisten kielitaju ovat jatkuvassa muutoksessa.

Monet inklusiivisten raamatunkäännösten vastustajat kiistävät tämän. Osin vastustus kumpuaa konservatiivisesta uskonnollisuudesta, johon kuuluvat perinteiset sukupuoliroolit ja muuttumattomuuden kaipuu. Tästä näkökulmasta inklusiivinen kieli nähdään ideologisena valintana, jossa poliittinen korrektius on mennyt liian pitkälle. Myös suomalaisessa keskustelussa puhutaan toisinaan ”gender-ideologiasta”, jota pidetään kristinuskolle vieraana ja sen ydintä uhkaavana pyrkimyksenä. Tällainen näkemys ei kuitenkaan ota huomioon, että myös miehen ja naisen komplementaarisia rooleja tai binääristä sukupuolijakoa kannattavat näkemykset edustavat ”gender-ideologiaa”

– vain erilaista ideologiaa kuin esimerkiksi feministiset tai sukupuolen moneutta korostavat käsitykset.³⁸ Inklusiivisen kielen käyttö ei myöskään ole sama asia kuin feministinen raamatunkäännös – tästä sekä monet konservatiivikristityt että feministit ovat yhtä mieltä.³⁹

Jakolinja suhtautumisessa inklusiiviisiin raamatunkäännöksiin ei suinkaan mene sitä vastustavien konservatiivien ja sitä kannattavien feministien välillä. Amerikkalaisia konservatiivikristittyjä jakava kiista johtuu nimenomaan siitä, että monet evankelikaalit kannattavat inklusiivisen kielen käyttämistä raamatunkäännöksissä. He käyttävät mielellään termiä ”gender accurate” ja korostavat, ettei inklusiivisella kielellä ole mitään tekemistä sen kanssa, miten naisen rooli kirkoissa tai yhteiskunnassa nähdään.⁴⁰ Kyse on siitä, että Raamatun teksti käännetään mahdollisimman tarkasti niin, että tekstin alkuperäinen merkitys välittyy oikein. Käännöksissä on siksi syytä viitata myös naisein silloin, kun tekstin alkuperäinen kirjoittaja on tarkoittanut molempia sukupuolia. Tällaiselle varovaiselle inklusiivisuudelle on tyypillistä, että sen taustalla on varsin perinteinen käsitys kahdesta sukupuolesta ja näiden erilaisista tehtävistä, sekä se, että inklusiivisuuden periaatetta tulee soveltaa Raamatussa vain ihmisiin, ei Jumala-puheeseen. Inklusiivisuuden motiivi on usein korostuneen missionäärinen: koska evankeliumi kuuluu kaikille, kaikkien täytyy saada kokea Raamatun tekstin koskevan itseään. Tämän teologisen motiivin rinnalla tärkeä on myös historiallisen jatkumon ajatus, joka ei juuri problematisoi sitä, onko nykylukijan mahdollista tavoittaa tekstin ”alkuperäistä” merkitystä tai millä tavalla tätä merkitystä voidaan soveltaa täysin muuttuneessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa.

Monet feministit puolestaan suhtautuvat inklusiiviisiin käännöksiin kriittisesti. Heidän mukaansa pelkän kielen muuttaminen mer-

kitsee pahimmillaan Raamatun tekstien kirjoitusajankohdan patriarkaalisesta todellisuudesta ja mieskeskeisyyden hämärtämistä ja suoranaista peittelyä. Inklusiivisuus voi saada aikaan sen, että naiset tyytyvät pinnallisiin muutoksiin ilman, että patriarkaalisille rakenteille tapahtuu mitään.⁴¹ Feministiteologi Mary Dalya lainaten he puhuvat ”ennenaikaisesta sovinnosta”: naiset ovat liian kiitollisia liian vähästä liian aikaisin ja kuvittelevat, että naisten osalta kaikki on nyt niin kuin pitääkin.⁴² Raamatun androsentrisyyteen liittyvät ongelmat eivät kuitenkaan ratkea sillä, että maskuliiniset käsitteet muutetaan sukupuolettomiksi, sillä androsentrisyys on ideologinen valinta, joka liittyy niin muotoon kuin sisältöön.⁴³ Uuden testamentin teksteissä mieskeskeisyys näkyy esimerkiksi Ilmestyskirjan kuvauksessa 144 000 pyhästä, jotka ”eivät ole tahranneet itseään naisten kanssa” (Ilm. 14:4), mikä tekstin kulttuurisessa kontekstissa tarkoittaa, että pelastettujen joukko koostuu vain miehistä. Myös Paavalin voimakas vetoisuus, ettei galatalaisten tule ympärileikata itseään (Gal. 5), osoittaa että hänellä on mielessään ensisijaisesti miespuoliset kristityt, sillä ympärileikkaus koski vain heitä. Tällaisia opetuksia on mahdoton muuttaa inklusiiviseksi ilman, että myös sisältöä muutetaan.

Toinen keskeinen kritiikki liittyy siihen, että inklusiivisten käännösten luomat historialliset rekonstruktiot antavat menneisyydestä väärennän kuvan sijoittamalla naisia sellaisiin yhteyksiin, joihin he eivät välttämättä kuulu.⁴⁴ Tämä kritiikki voi olla lähtökohdiltaan feminististä, jolloin huolena on se, että naisten historian saatossa kokemaa marginalisointia vähätellään. Toisaalta myös muut kuin feministisesti orientoituneet tutkijat ovat arvostelleet inklusiivisen kielen käyttöä siitä, että se antaa menneisyydestä epärealistisen kuvan. Arvostelun kohteeksi on joutunut erityisesti saksalainen *Bibel in gerechter Sprache*, jossa

maskuliinimuotojen rinnalle tuodaan kautta linjan feminiinimuodot: opetuslapset ovat ”Jüngerinnen und Jüngern,” fariseukset ”Pharisäerinnen und Pharisäer”, publikaanit ”Zöllnerinnen und Zöllner” ja niin edelleen. Myös jouluevankeliumin paimenet ovat ”Hirten und Hirtinnen”. Mutta kuinka todennäköistä historiallisesti on se, että esimerkiksi fariseusten tai publikaanien joukossa oli myös naisia?⁴⁵ Vastaavasti Markuksen evankeliumin mukaan Jeesuksen saarnaamaan lähettämät ”apostolit” (ἀπόστολοι; Mark. 6:30) ovat ”ne kaksitoista”, jotka kaikki ovat miehiä (vrt. Mark. 3:16–18). Kuitenkin inklusiivisessa saksannoksessa käy-

35 Kiitän Helga Westiä avusta saamenkielisen käännöksen tarkastelussa.

36 Martin 1990, 43–44; Dewey 1990, 64.

37 Hutaff 1990, 70–71. Naisten asemasta varhaisissa kristillisissä yhteisöissä ks. Pihlava 2017.

38 Vrt. Perry 2020, 86–87.

39 Evankelikaalista näkökulmaa edustaa mm. Mark L. Strauss (2009), joka puolustaa inklusiivista kääntämistä sillä, että se on historialliselta kannalta kaikkein täsmällisin. Esimerkiksi jakeeseen Fil. 4:1 viitaten hän toteaa: ”*Adelphoi* in this context clearly means ‘brothers and sisters.’ This is not a ‘paraphrase’ or a concession to a feminist agenda. It is *exactly what the Greek term meant in its first-century context.*” Vrt. feministiksi itsensä identifioivan Peggy Hutaiffin (1990, 73) määritelmä: ”Whatever feminist New Testament translation might be, I would argue that it is not identical with inclusive language translation; nor should it presuppose inclusive language translation as a necessary or desirable first step.”

40 Hyviä esimerkkejä tällaisesta argumentoinnista ovat Carson 1998 ja Strauss 1998; 2009.

41 Hutaff 1990; ks. myös kaikkien kolmen toimittajan kontribuutiot kokoelmassa Gössmann, Moltmann-Wendel & Schüngel-Straumann 2007.

42 Hutaff 1990, 69–70.

43 Castelli 1990, 32.

44 Kraemer & Eyl 2015, 295–296.

45 Schröter 2007, 140–141.

tettiin alun perin muotoa ”Apostolinnen und Apostel”. Myöhemmässä painoksessa tämä on korjattu sukupuolineutraaliin muotoon ”die Gesandten”, lähetetyt.

Myös termin ἀδελφοί kohdalla on toisinaan epäselvää, vastaako käänнос ”veljiksi ja sisariksi” tekstin kuvaamaa todellisuutta. Esimerkiksi Roomalaiskirjeen lopputervehdyksissä Paavali kirjoittaa: ”Terveisiä Asynkritokselle, Flegonille, Hermekselle, Patrobakselle, Hermakselle ja heidän kanssaan oleville veljille [ja sisarille].” (Room. 16:14). Koska kaikki nimeltä mainitut henkilöt ovat miehiä, voisi kyseessä ainakin periaatteessa olla myös miesyhteisö. Vastavasti Jaakobin kirjeessä kehoitetaan: ”Veljeni [ja sisareni], kovin monien teistä ei pidä ryhtyä opettajiksi.” (Jaak. 3:1) Mutta pitkö kirjeen kirjoittaja naisten toimimista opettajina lainkaan mahdollisena? Entäpä jos hän olikin samoilla linjoilla kuin Ensimmäisen Timoteus-kirjeen kirjoittaja: ”Sitä en salli, että nainen opettaa” (1. Tim. 2:12)⁴⁶

Kolmas inklusiivista käännosperiaatetta vastaan esitetty kritiikki koskee sitä, kadottaako se jotain alkukielen merkityksestä.⁴⁷ Hyvän esimerkin tarjoaa jälleen sana ἀδελφός (monikossa ἀδελφοί). Valtaosa sen esiintymistä Uudessa testamentissa viittaa kristillisen yhteisön jäseniin, ei biologisiin veljiin (ja sisariin). ”Veljien ja sisarten” lisäksi sille on englanninkielisissä inklusiivisissa Raamatuissa annettu useita muita käännosvaihtoehtoja: rakkaat (”beloved”), uskovat (”believers”), ystävät (”friends”) ja niin edelleen. Ilmaisevatko nämä samaa kuin kreikan ἀδελφοί vai menetetäänkö käännöksestä jotain, kun perhesanaston tilalla käytetään ystävyyteen tai rakkauteen liittyviä sanoja?⁴⁸ Toinen tällaiseen kääntämiseen liittyvä haaste on se, että kutakin käännosvaihtoehtoa vastaa myös muu kreikankielinen sana: rakas on ἀγαπητός, uskova πιστός ja ystävä φίλος. Kaikkia näitä käytetään myös Uuden testamentin

teksteissä, joten pelkkää käännostä lukeva ei voi päätellä, mihin alkukielen sanaan käännos pohjautuu. Sama huomio koskee luonnollisesti myös käännostä ”veljet ja sisaret.” Sekä Matteus että Luukas kertovat opetuslasten saamasta tulevasta palkasta, kun he ovat jättäneet kaiken lähtiessään seuraamaan Jeesusta (Matt. 19:29; Luuk. 18:29). Matteuksen mukaan jätettyjen joukossa ovat veljet, sisaret, isä ja äiti (ἀδελφούς ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα ἢ μητέρα), Luukkaan mukaan veljet ja vanhemmat (ἀδελφούς ἢ γονεῖς). Tämä ero katoaa, mikäli Luukkaan ”veljet” muutetaan veljiksi ja sisariksi (tai sisaruksiksi) tai Matteuksen ”isä ja äiti” sukupuolineutraalisti vanhemmiksi.⁴⁹

Voidaan myös kysyä, kuinka pitkälle inklusiivisuus tulisi ulottaa – riittääkö yksinomaan nais- ja miessukupuoleen keskittyminen? Monissa englannin- ja saksankielisissä käänöksissä on haluttu mennä pidemmälle. Historiallisista ja kulttuurisista syistä johtuen englanninkielisissä käänöksissä on kiinnitetty erityistä huomiota orjuus-sanastoon, kun taas saksalaisessa *Bibel in gerechter Sprache* -käänöksessä siihen, miten juutalaisista puhutaan. Yhdysvalloissa on keskusteltu erityisesti siitä, loukkaako δοῦλος-sanan kääntäminen ”orjaksi” (slave) entisten orjien jälkeläisiä ja pitäisikö siksi pitäytyä palvelijaa ja palvelemista tarkoittavissa sanoissa (servant, serve). Monet afroamerikkalaiset tutkijat vastaavat painokkaasti ”ei”, sillä heidän mukaansa eufemistinen puhe palvelijoista ei tuo esiin sitä, että orjuus perustui pakkotyöhön, vaan on omiaan vaimentamaan yhteiskunnassa marginalisoitujen äänen.⁵⁰ On myös ehdotettu, että inklusiivisten käännosten tulisi olla nyansoidumpia ja tuoda esiin, että Jeesuksen seuraajat ja varhaiskristillisten yhteisöjen jäsenet edustivat paitsi eri sukupuolia, myös erilaisia yhteiskunnallisia ja etnisiä taustoja. Esimerkiksi Johanneksen kastettaviksi tulivat ”kaikki Jerusalemin miehet ja

naiset niin orjat kuin vapaat” (οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες; Mark. 1:5) ja Paavali osoitti kirjeensä ”Korintissa olevalle Jumalan seurakunnalle, sen miehille ja naisille, orjille ja vapaille, kreikkalaisille ja juutalaisille, jotka Kristus Jeesus on pyhittänyt” (τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῆ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; 1. Kor. 1:2).⁵¹ Tällaisen kääntämisen ongelmana näen sen, että hyvää tarkoittava inklusiivisuus kääntyy helposti eksklusiivisuudeksi: mitä yksityiskohtaisemmin listataan eri ryhmiä, sen alleviivatumminkin suljetaan ulos ne, jotka listasta jäävät puuttumaan. Tämä ongelma koskee myös ”sisaria ja veljiä”, sillä se ei ota huomioon niitä, jotka eivät identifioitu kumpaankaan ryhmään.

INKLUSIIVISUUS JA UT2020

Inklusiivisen kielen käyttäminen raamatunkäännöksissä on osa laajempaa trendiä, joka pyrkii purkamaan kielen sukupuolivinoumaa. Se murtaa mielikuvia miehisyydestä ihmisyyden normina ja mahdollistaa sen, että aiempaa useampi Raamatun lukija tunnistaa itsensä kuuluvaksi tekstien sanoman vastaanottajien joukkoon. Tämän pastoraalisen tavoitteen lisäksi sillä on myös historiallinen tavoite laajentaa käsitystä kristinuskon varhaisvaiheista muistuttamalla, että naiset olivat aktiivisia toimijoita myös siellä, missä kreikan maskuliininen kieli on tehnyt heidät näkymättömiksi. Toisaalta myös inklusiivisen kielen haasteet liittyvät tekstien historialliseen syntykontekstiin. Mistä voidaan tietää, milloin naisten mukaan ottaminen tekstiin vastaa historiallista todellisuutta? Onko inklusiivinen kieli vain patriarkaalisien haavan päälle liimattu laastari, joka ei poista varsinaista vammaa? Inklusiivisuuden haasteisiin kuuluu olennaisesti myös pastoraalinen kysymys siitä, mihin asti sen tulisi ulottua ja miten estää se, ettei inklusiivisuus muutu huomaamatta eksklusiivisuudeksi. Seuraavassa

otan muutamia esimerkkejä uusimmasta suomenkielisestä raamatunkäännöksestä, *Uusi testamentti 2020*, ja pohdin, miten inklusiivisuus ilmenee siinä sekä miten se suhteutuu edellä hahmottelemini haasteisiin ja mahdollisuuksiin.

Toistaiseksi julkisessa keskustelussa eniten huomiota on saanut sanan ἀδελφοί kääntäminen ”veljiksi ja sisariksi”. Näin tapahtuu säännönmukaisesti, lähes rutiiniluontoisesti. Edellä esittämäni jaottelun mukaan se edustaa sukupuolitäsmällistä kieltä ja on usein perusteltu käännösvaihtoehto, koska se tuo esiin naiset maskuliinisen kielen takaa. Toisinaan tähän käännösvaihtoehtoon on päädytty myös silloin, kun naisten mukanaolo on vähintäänkin epävarmaa. Nostin edellä esiin Paavalin tervehdyksen, jonka kohteena ovat Asynkritoksen ja neljän muun miehen kanssa olevat ἀδελφοί. UT2020 (ja monet muut inklusiiviset käännökset) on tässäkin valinnut vaihtoehdon ”veljet ja sisaret.” Mikäli kyseessä on ollut miesyhteisö, käännös on harhaanjohtava, mutta mikäli kyse on esimerkiksi perheiden muodostamasta yhteisöstä, pitäytyminen pelkästään ”veljiin” olisi epätäsmällistä. Kumpikin vaihtoehto tekee yksiselitteisen ratkaisun, joka voi mennä pieleen. Kolmas vaihtoehto olisi puhua tässä neutraalisti esimerkiksi ”uskovista” tai ”ystävistä”.

Hieman samanlainen tilanne on Paavalin kuvauksessa Kristuksen ylösnousemuksesta

46 Vrt. Kraemer & Eyl 2015, 300–301.

47 Schwienhorst-Schönberger 2007, 51–52.

48 Kraemer & Eyl 2015, 302–306.

49 Vrt. Kraemer & Eyl 2015, 306–307. Heidän esimerkkinsä koskee tekstijaksoa Jaak. 2:14–16.

50 Yksi ensimmäisistä womanist-näkökulmasta esitetyistä puheenvuoroista on Martin 1990, erityisesti 44–51.

51 Dewey 1990, 66.

(1. Kor. 15:1–8). Kohta on merkittävä muun muassa siksi, että se on kaikkein varhaisin ylösnousemusta koskeva teksti. Yksi siihen liittyvistä klassisista kysymyksistä kuuluu, miten Paavalin kuvaus suhteutuu evankeliumien kertomuksiin tyhjästä haudasta: omassa kuvauksessaan Paavali ei viittaa naisiin lainkaan, vaan kunnia ylösnousemuksen ensimmäisenä todistajana olemisesta menee Keefaalle (eli Pietarille). Tämän jälkeen Paavali kertoo ylösnouseen kohdanneen ne kaksitoista ja heidän jälkeensä yhtä aikaa ”yli viisisataa ἀδελφοί” (j. 6). Kuuluko tähän joukkoon pelkästään miehiä vai myös muita? Inklusiiviseen kääntämiseen kriittisesti suhtautuvat tutkijat katsovat, että käännös ”veljet ja sisaret” hämärtää sen, ettei Paavali lainkaan mainitse naisia ylösnousemuksen todistajina.⁵² Joko hän ei tuntenut naisiin liittyvää traditiota tai hän vaikenä siitä tarkoituksella. Puhe siitä, keille Kristus ilmestyi, liittyy Paavalin kamppailuun oman auktoriteettinsa puolesta. Naisten puuttuminen luettelosta saattaa heijastaa myös sitä, etteivät naiset aiheuttaneet Paavalille tässä mielessä samanlaista ongelmaa kuin Pietari, Jaakob ja muut.

Ymmärrettiinpä ἀδελφοί jakeessa 6 inklusiivisesti tai ei, on kuitenkin selvää, ettei se ratkaise Paavalin ja evankeliumien välistä jännitettä, sillä kertomukset tyhjästä haudasta kuvaavat – evankeliumista riippuen – joko yhden tai muutaman naisen kohtaamista ylösnouseen kanssa, eivät joukkoilmestymistä sadoille ihmisille yhtä aikaa.⁵³ Toisaalta, kuinka todennäköistä on se, että yli viisisataa miestä oli kokoontuneena jossain ilman, että joukossa oli yhtään naista? Matteuksen evankeliumin ruokkimisihmekertomuksessa ruokaa saaneiden ihmisten määrä ilmoitetaan: ”syömässä oli ollut noin viisituhatta miestä ja lisäksi naisia ja lapsia” (Matt. 14:21). Kenties Paavalin androsentrisessä kielessä ”yli viisisataa veljeä” tarkoittaa ”yli viisisataa veljeä ja lisäksi naisia

ja lapsia.” UT2020 on valinnut myös tässä kohdaksi vaihtoehdon ”veljet ja sisaret”. Sukupuoli-neutraalimpi käännös (esim. ”uskovat”) ei tässä toimisikaan, sillä voidaan olettaa, että vasta Kristuksen kohtaaminen teki näistä miehistä (ja naisista) uskovia.

Koska UT2020 kääntää sanan ἀδελφοί pääsääntöisesti ”veljiksi ja sisariksi”, on mielenkiintoista tarkastella niitä kohtia, joissa käännösvastineeksi on valittu ainoastaan ”veljet”. Toisinaan syy vaikuttaa perustellulta: kun Stefanos puhuu juutalaisten neuvostolle, hän puhuttelee sitä ἄνδρες ἀδελφοί καὶ πατέρες, mikä on suomennettu ”veljet ja isät” (Ap. t. 7:2).⁵⁴ Juutalaisten neuvosto koostuikin pelkistä miehistä.⁵⁵ Vastaavasti ylösnoussut Jeesus sanoo Matteuksen evankeliumissa naisille: ”Älkää pelätkö. Menkää sanomaan veljilleni, että lähtevät Galileaan” (Matt. 28:10). Tekstiyhteys osoittaa, että viittaus on selkeästi yhteentoista (mies)opetuslapsen.⁵⁶ Samoin Johanneksen evankeliumissa ylösnoussut kehottaa Magdalan Mariaa viemään sanan ”veljilleni” (Joh. 20:17). Kun ylösnoussut kohtaa seuraajiaan Tiberiaanjärvellä, Jeesus puhuu niin kutsutun lempioppilaan kohtalosta. Myös tässä UT2020 pitäytyy käännöksessään pelkkiin veljiin, kun evankeliumin kertoja toteaa: ”tästä veljet saivat sen käsityksen, ettei tuo oppilas kuolisi” (Joh. 21:23). Ilmeisesti viittaus on tässäkin yhteentoista opetuslapsen. Tekstiyhteys tarjoaisi kuitenkin myös muunlaisia tulkintoja. Ensinnäkin on epäselvää, keitä paikalla olevat ἀδελφοί ovat – luvun alussa luetellaan Simon Pietari, Tuomas, Natanael, Sebedeuksen pojat ja ”kaksi muuta Jeesuksen opetuslasta” (Joh. 21:2). Toinen näistä nimettömistä on ”lempioppilas”, mutta toinen jää sekä nimeltään että sukupuoleltaan tuntemattomaksi. Toiseksi kertojan huomautuksen voi tulkita viittaavan laajempaan Jeesuksen seuraajien joukkoon, joten inklusiivisempi käännös olisi myös

tullut kyseeseen. Näin kohdan ovat tulkinneet englannin- ja saksankieliset inklusiiviset käännökset.⁵⁷

Muutaman kerran ἀδελφοί on käännetty sukupuolettomasti esimerkiksi ”apostolit ja muutkin uskovat (ἀδελφοί) ympäri Juudeaa” (Ap. t. 11:1). Käännösvaihtoehto on perusteltu sikäli, että kohdassa viitataan yleisesti Juudean alueella olleisiin Jeesuksen seuraajiin. Haasteeksi jää se, että vain muutama jae aikaisemmin tekstissä käytetään sanaa πιστοί, joka niin ikään käännetään samalla sanalla: ”Pietarin mukana tulleet juutalaistaustaiset uskovat (πιστοί) hämmästyivät” (Ap. t. 10:45). Toisaalta konkordanttinen käännös, jossa yksi alkukielen sana vastaa aina samaa kohdekielen sanaa, on käytännössä mahdoton. Toinen sukupuolineutraali käännösvaihtoehto ἀδελφός-sanalle on ”sisarus”. Tätä käytetään ainakin kerran: ”Jumala on näet ennalta määrännyt oman Poikansa kaltaisiksi ne, jotka hän on valinnut. Siksi Poika on suuren sisarusjoukon esikoinen” (sanamuk. ”monien veljien joukossa”; Room. 8:29). Valittu vaihtoehto sekä säilyttää alkukielen perhemetaforan että on aidosti inklusiivinen, sillä se kattaa paitsi veljet ja sisaret myös muunsukupuoliset perheenjäsenet. ”Sisarus”-kielen runsaampaa käyttöä käännöksessä rajoittaa kuitenkin se, että valtaosa Uuden testamentin ἀδελφός-sanoista esiintyy puhutteluissa, eikä suomeksi ole luontevaa puhutella sisarusia sisaruksiksi, kuten esimerkiksi ”mitä tämä siis tarkoittaa, sisarukset” (1. Kor. 14:26).

Mitä sukupuolisensitiivisemmäksi yleinen kielitaju muuttuu, sitä enemmän sukupuolittuneen kielen käyttö alleviivaa juuri näitä sukupuolia. Kun Paavali puhuttelee kirjeensä vastaanottajia sanalla ἀδελφοί, hän ei erityisesti painota sitä, että vastaanottajat ovat miehiä (”veljiä”), mutta ei sitäkään, että he ovat nimenomaan miehiä ja naisia (”veljiä ja sisaria”). Pääpaino on siinä, että kaikki kuuluvat

samaan perheeseen. Sukupuolineutraali kieli säilyttäisi tämän painotuksen. Koska suomessa ei ”sisarusta” lukuun ottamatta ole sukupuoleton perhesanasto, voisi luonteva vaihtoehto olla ”ystävä”. Tällöin tosin menetetään kielikuva seurakunnasta perheenä. Kenties tämä ei ole dramaattinen menetys monelle nykynuorelle – jollainen uuden käännöksen mallilukija, parikymppinen Elisakin on⁵⁸ – jolle ystävät voivat symboloida läheisempää yhteenkuuluvuutta kuin perhe.

Kaiken kaikkiaan UT2020 käyttää sukupuolineutraalia kieltä vain harvoin, eikä kovin johdonmukaisesti. Ottaakseni saman esimerkin kuin yllä: myös uusimmassa suomennoksessa neljä miestä kantaa Jeesuksen luo halvaantuneen, jota Jeesus puhuttelee ”pojakseen” (Mark. 2:3, 5). Kreikaksi puhuttelusana on kuitenkin τέκνον, ”lapsi”. Tämä vaihtoehto on kenties hylätty siksi, että suomen sana ”lapsi” luo helposti mielleyhtymän, että kyse on alaikäisestä

52 Vrt. Kraemer & Eyl 2015, 299.

53 Matteus kertoo Kristuksen ilmestyneen Magdalan Marialle ja ”toiselle Marialle” (Matt. 28:1–10), Johannes ainoastaan Magdalan Marialle (Joh. 20:11–18). Markuksen ja Luukkaan mukaan naiset eivät kohtaa Kristusta vaan ainoastaan enkelin (tai ”nuorukaisen”), joka kertoo Kristuksen nousseen kuolleista.

54 Vrt. Paavalin puhe neuvostossa Ap. t. 22:1, 5–6.

55 Jopa *Bibel in gerechter Sprache* käyttää tässä ainoastaan maskuliinimuotoja: ”Liebe Brüder und Väter!”

56 Tästä huolimatta *Bibel in gerechter Sprache* on valinnut käännöksen: ”Geht weiter und sagt es meinen Geschwistern – –”.

57 Esim. CEV: ”among the other disciples”; NRSV: ”in the community”; jopa inklusiivisuudessaan varovainen NIV: ”among the believers”; *Bibel in gerechter Sprache*: ”unter den Geschwistern”.

58 Vrt. <https://raamattu.fi/ut2020/mika-on-ut2020> (luettu 15.3.2021).

henkilöstä. Joka tapauksessa käännöksestä on tässä kohtaa tullut sukupuolispesifimpi kuin alkuteksti.

Vastakkainen esimerkki on Apostolien tekojen kuvaus kahdentoista apostolin joukon täydentämisestä. Kuvaus alkaa maininnalla, että ”eräänä päivänä oli koolla noin 120 henkeä”, joten alkukielen ilmaus (ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν) on ymmärretty inkluusiivisesti – vähintään se antaa mahdollisuuden ajatella, että mukana oli myös naisia. Pietari esittää Juudaksen tilalle valittavalle kriteerit: tämän on oltava ”yksi niistä miehistä (ἀνδρῶν), jotka ovat kulkeneet kanssamme koko sen ajan, jolloin Herra Jeesus eli ja vaikutti meidän keskuudessamme – –” (Ap. t. 1:21–22). UT2020 kuitenkin häivyttää sukupuolikriteerin kääntäessään: ”On valittava joku, joka on kulkenut kanssamme koko ajan: siitä asti, kun Jeesus tuli luoksemme, siihen asti, kun hän lähti joukostamme.” Tässä inkluusiivinen kieli peittää alleen sen mahdollisuuden, että sukupuolella on väliä – kenties Pietarin mielestä lähtökohtaisesti vain miehet tulevat kyseeseen eikä esimerkiksi Magdalan Maria ole vaihtoehto. Inkluusiivisen käännöksen tuoma ambivalenssi kuitenkin katoaa, koska Pietarin puhe rajaa valinnan koskemaan vain miehiä: Pietarin puhuttelussa ἀδελφοί on käännetty yksinomaan ”veljiksi” (Ap. t. 1:16). Toinen vaihtoehto olisi ollut laittaa Pietari puhuttelemaan sekä veljiä että sisaria mutta toteamaan, että Juudaksen tilalle valittavan tulee olla mies.

Toinen esimerkki sukupuolieron häivyttävästä inkluusiivisesta kääntämisestä esiintyy niin sanotuissa huoneentauluissa. Niissä eri perheenjäsenille annetaan ohjeita siitä, miten elää hyvää ja kristillistä elämää. Yksi ohjeista on osoitettu sananmukaisille isille: ”Isät (οἱ πατέρες), älkää herättäkö lapsissanne vihaa – –” (Ef. 6:4; vrt. Kol. 3:21). UT2020 kääntää kuitenkin: ”Vanhemmat, älkää herättäkö lapsissanne vihaa.” Nykynäkökulmasta katsot-

tuna muistutus on varmasti aiheellinen kaikille vanhemmille sukupuolesta riippumatta, mutta käännös piilottaa huoneentaulujen patriarkaalisen rakenteen: kaikissa kolmessa hierarkkisessa parissa – mies ja vaimo, isä ja lapset, isäntä ja orjat – toinen, hierarkiassa ylempänä oleva puoli on yksi ja sama henkilö, *pater familias*, jonka vallan alla niin vaimo, lapset kuin orjatkin olivat. Lapsia ohjeistaessaan Efesolaikirjeen huoneentaulu muistuttaa myös siitä, että lasten velvollisuutena on kunnioittaa isäänsä ja äitiään ja totella vanhempiaan (τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν; Ef. 6:1–2), mutta tämä terminologian vaihtuminen ei tule ilmi UT2020-käännöksessä.

Kaiken kaikkiaan UT2020-käännöksen inkluusiivisuutta voi luonnehtia sukupuolitämälliseksi. Sukupuolineutraali se ei ole, eikä näytä neutraaliuteen pyrkivänkään. Kokonaisuus antaa vaikutelman, että sukupuolitietoisuus ei ole ohjannut käännösprosessia erityisen merkittävästi tai ainakaan sitä ei ole sovellettu johdonmukaisesti. Inkluusiivinen Jumala-puhe puuttuu kokonaan. Suomen kielen suhteellisesta inkluusiivisuudesta huolimatta UT2020 kohtaa samanlaisia haasteita kuin muutkin inkluusiiviset käännökset: miten tasapainoilla toisaalta historiallisen syntykontekstin patriarkaalisuuden ja mieskeskeisyyden, toisaalta pastoraalisesti tärkeän inkluusiivisuuden ihanteen välillä niin, että tekee kummallekin oikeutta. Parhaimmillaan inkluusiivinen kieli luo kristinuskon varhaishistoriasta entistä tarkemman ja totuudenmukaisemman kuvan, pahimmillaan se hämärtää historiallisia realiteetteja ja saa pinnallisilla muutoksilla nykylukijat sopeutumaan patriarkaalisiin rakenteisiin. Parhaimmillaan inkluusiivinen kieli myös voimistaa yhteisöllisyyttä ja antaa yhä useammalle Raamatun lukijalle kokemuksen joukkoon kuulumisesta, mutta pahimmillaan se muuttuu vastakohdakseen ja piirtää uusia rajoja, joiden ulkopuolelle toiset kokevat edelleen jäävänsä.

POHDINTAA

Kieli muuttuu, ja sen myötä muuttuu myös Raamatun tekstien merkitys – myös siinä tapauksessa, että käännöstä ei muutettaisi. Siksi jokainen aika tarvitsee uusia käännöksiä. Inklusiivinen kieli on tullut nykyaikaisiin raamatunkäännöksiin jäädäkseen. Se on perusteltua ennen kaikkea pastoraalisesti mutta usein myös historiallisesti. Kummastakaan näkökulmasta katsottuna inklusiivista kieltä ei kuitenkaan voi soveltaa mekaanisesti. Lukijan sosiaalinen konteksti ja asema vaikuttavat siihen, miten hän kuulee ja ymmärtää tekstin. Se, mikä toiselle on inklusiivista, voi toiselle jäädä edelleen eksklusiiviseksi. Pelkän käännöksen tasolla ei liene edes mahdollista saavuttaa täyttä inklusiivisuutta.

Raamatun tekstien androsentrisyys on lähtökohtaisesti eksklusiivista, ei vain kielen vaan myös historiallisella ja kulttuurisella tasolla. Pelkkä kielen muuttaminen ei vielä takaa inklusiivisuutta – päinvastoin, pinnallinen inklusiivisuus voi kääntyä itseään vastaan. Historiallisesta näkökulmasta inklusiivisuuden haasteena on toisaalta se, ettei menneisyydestä annettaisi liian naismyönteistä kuvaa, joka ei vastaa varhaiskristillisten naisten todellisuutta. Toisaalta haasteena on se, etteivät naiset jäisi näkymättömiksi, kuten perinteisissä käännöksissä on käynyt. Naisten näkymättömyys tekstissä antaa paitsi historiallisesti kapean kuvan varhaisesta Jeesus-liikkeestä ja sen jäsenistä, myös toisintaa mielikuvaa siitä, että ihminen on mies. Historiallinen tarkkuus ja pastoraalinen, kaikki sisäänsä sulkeva ihanne eivät ole toistensa vastakohtat, mutta vaativat tasapainottelua. Kumpi on Raamatun kääntämisessä keskeisempi: historiallinen syntykonteksti, jossa ihmisjoukkoon viitataan ongelmattomasti maskuliinisin termein, vai vastaanottajan konteksti, jossa ihanteena on sukupuolten tasa-arvo ja inklusiivisuus?

Vastaus riippuu siitä, kenelle käännös tehdään ja mihin sitä käytetään. Esimerkiksi liturgisessa kontekstissa puhe ”veljistä ja sisarista” pelkkien veljien asemesta on perusteltua. Mutta monissa uskonnollisissakin yhteisöissä Raamatua käytetään myös muulla tavoin. Erityisesti protestanttisessa traditiossa Raamatulla on ollut ja on edelleen poliittista merkitystä ja sen avulla perustellaan erilaisia kannanottoja. Inklusiivinen kieli voi pahimmillaan luoda illuusion, että Raamatun tekstit puhuvat nykyaikaisesta, ihmisten keskinäistä tasa-arvoa ihanteenaan pitävästä yhteiskunnasta. Siksi Raamatun tekstien syntyajankohdan hierarkkista, patriarkaalista todellisuutta ei pidä peitellä.

Raamattu on muinainen, omaa syntyaikaansa heijastava tekstikokoelma siinä missä esimerkiksi Homeroksen eepokset tai kreikkalaiset tragediat. Kukaan ei kuitenkaan ole vaatinut näiden kääntämistä inklusiivista kieltä käyttäen. Historiallisen tutkimuksen näkökulmasta Raamattuun tuleekin suhtautua samoin periaattein kuin muihin antiikin teksteihin. Teologisesta näkökulmasta Raamattu on kuitenkin uniikki siihen liitetyn auktoriteettiaseman vuoksi. Raamatunkäännöksistä vastaavat – yleensä myös taloudellisesti – uskonnolliset yhteisöt. Siksi on ymmärrettävää, että niiden käännöstyötä ohjaavat myös muut kuin historiatieteen tavoitteet. Toisaalta kääntäjät ovat yleensä alkukielten ja raamatuntutkimuksen asiantuntijoita, joiden historiallis-kriittinen koulutus näkyy käännösprosessissa.

Kristillisestä näkökulmasta Raamatun käännös on yhtä auktoritatiivinen kuin sen alkukielinen teksti. Jo kahden eri käännöksen vertailu osoittaa kuitenkin, että kaikki kääntäminen on tulkintaa ja että saman tekstin voi sekä ymmärtää että muuttaa kielestä toiseen monella eri tavalla. Inklusiiviset käännökset tuovat osaltaan esiin sen, että kääntäminen merkitsee aina valintojen tekemistä ja näitä valintoja tehdään

erilaisista lähtökohdista. Koska jokainen käännös heijastaa jonkinlaista asemoitumista suhteessa sukupuoleen, on käännöksen käyttäjän kannalta olennaista, että tämä positio tuodaan avoimesti esiin.⁵⁹

TT Outi Lehtipuu (outi.lehtipuu@helsinki.fi) on Uuden testamentin eksegetiikan dosentti, joka työskentelee Uuden testamentin kreikan yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa.

INTERNET-LÄHTEET

- Katekismus. <http://katekismus.fi/10kaskya/10kaskya.html> (luettu 10.3.2021).
- Mikä on UT2020. <https://raamattu.fi/ut2020/mika-on-ut2020> (luettu 15.3.2021).
- New Revised Standard Version: To the Reader. <http://www.nccusa.org/newbtu/reader.html> (luettu 29.12.2020).
- Opas sateenkaarisanastoon. <https://kehraja.com/opas-sateenkaarisanastoon/> (luettu 24.11.2020).
- Sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen. https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan-suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistaminen (luettu 24.11.2020).
- Sukupuolitietoinen viestintä <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-edistaminen/sukupuolitietoinen-viestinta#neutraali%20vai%20tietoinen> (luettu 24.11.2020).
- UT2020: Tekijät. <https://raamattu.fi/julkaisu/ut2020-tekijat> (luettu 24.11.2020).

KIRJALLISUUS

- Carson, D. A. (1998). *The Inclusive Language Debate: A Plea for Realism*. Grand Rapids, MI: Baker Books.
- Castelli, Elizabeth A. (1990). Les Belles Infidèles/Fidelity or Feminism? The Meanings of Feminist Biblical Translation. *Journal of Feminist Studies in Religion* 6:2, 25–39.
- Collins, John N. (2002). *Deacons and the Church: Making Connections between Old and New*. Leicester: Gracewing.
- Council of Europe (1991). *The Elimination of Sexism from Language: Recommendation No. R (90) 4, Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 February 1990 and Explanatory Memorandum*. Strasbourg: Council of Europe Press.
- Dewey, Joanna (1990). Response. *Journal of Feminist Studies in Religion* 6:2, 63–69.
- Engelberg, Mila (2018). *Miehiä ja naisihmisiä: Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*. TANE-julkaisuja 18. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta.
- Epp, Eldon J. (2005). *Junia: The First Woman Apostle*. Minneapolis, MN: Augsburg Fortress.
- Gössmann, Elisabeth, Elisabeth Moltmann-Wendel & Helen Schüngel-Straumann, toim. (2007). *Der Teufel blieb männlich: Kritische Diskussion zur "Bibel in gerechter Sprache"*. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- Hutaff, Peggy (1990). Response. *Journal of Feminist Studies in Religion* 6:2, 69–74.
- Ivarsson, Fredrik (1999). *Evangelium enligt Markus och Maria: Förslag till revidering av NT 81:s översättning av Markusevangeliet utifrån en diskussion om inklusivt språk*. Tro & Tanke. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Janssen, Claudia & Hanne Köhler (2014). A Long History of Sowing, from Which Miracles Occasionally Grow: Bible Translations in Language That Is Just. *Feminist Biblical Studies in the Twentieth Century: Scholarship and Movement*. Toim. Elisabeth Schüssler Fiorenza. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 339–363.
- Kraemer, Ross. S. & Jennifer Eyl (2015). *Translating Women: The Perils of Gender-Inclusive Translation*

59 Kiitän tutkimushankkeeni Eletyt kirjoitukset jäseniä Anna-Liisa Rafaelia, Vilja Alankoa ja Susanna Asikaista artikkelin aihepiiristä käydyistä keskusteluista ja siihen saamistani kommenteista.

- of the New Testament. *Celebrate Her for the Fruit of Her Hands: Essays in Honor of Carol L. Meyers*. Toim. Susan Ackerman, Charles E. Carter & Beth Alpert Nakhai. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 295–318.
- Kuhlmann, Helga (2007). Can Justice Be a Criterion for Bible Translation? *The Ecumenical Review* 60:4, 374–384.
- Körtner, Ulrich H.J. (2007). Nur quasi dasselbe mit anderen Worten? Zur Kritik der ”Bibel in gerechter Sprache”. *Der Teufel blieb männlich: Kritische Diskussion zur ”Bibel in gerechter Sprache”*. Toim. E. Gössmann et al. Neukirchen: Neukirchener Verlag, 241–249.
- Lehtipuu, Outi (2014). Religious Leaders: Early Church. *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies* 2. Toim. Julia M. O’Brien. Oxford: Oxford University Press, 194–200.
- Majander, Antti (2020). Uusi testamentti on käännetty uusiksi, ja yksi syy on sukupuolineutraalius – nämä kaikki tutut sanat hävisivät tai muuttuivat. *Helsingin Sanomat* 12.7.2020, C1–3.
- Martin, Clarice J. (1990). Womanist Interpretations of the New Testament: The Quest for Holistic and Inclusive Translation and Interpretation. *Journal of Feminist Studies in Religion* 6:2, 41–61.
- Nasselqvist, Dan (2016). Könsinkluderande språk i nästa svenska bibelöversättning. *Svensk Exegetisk Årsbok* 81, 169–216.
- Nasselqvist, Dan (2017). Kontinuitet och motstridiga ideal: Svenska Bibelsällskapets provöversättning i ett historiskt perspektiv. *Teologinen Aikakauskirja* 122:1, 3–18.
- Perry, Samuel L. (2020). The Bible as a Product of Cultural Power: The Case of Gender Ideology in the English Standard Version. *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 81:1, 68–92.
- Pihlava, Kaisamaria (2017). *Forgotten Women Leaders: The Authority of Women Hosts of Early Christian Gatherings in the First and Second Centuries C.E.* Publications of the Finnish Exegetical Society 113. Helsinki: Finnish Exegetical Society.
- Schröter, Jens (2007). Kritische Anmerkungen zur ”Bibel in gerechter Sprache”. *Der Teufel blieb männlich: Kritische Diskussion zur ”Bibel in gerechter Sprache”*. Toim. E. Gössmann et al. Neukirchen: Neukirchener Verlag, 137–143.
- Schwienhorst-Schönberger, Ludger (2007). Bibel in gerechter Sprache: Kritik eines umstrittenen Projekts. *Der Teufel blieb männlich: Kritische Diskussion zur ”Bibel in gerechter Sprache”*. Toim. E. Gössmann et al. Neukirchen: Neukirchener Verlag, 49–61.
- Strauss, Mark L. (1998). *Distorting Scripture? The Challenge of Bible Translation & Gender Accuracy*. Downers Grove, IL: Inter Varsity Press.
- Strauss, Mark L. (2009). The Case for Gender Inclusive. <https://www.equip.org/article/the-inclusive-language-debate/>. (luettu 15.1.2021).